

ABSTRAKTIT OIKEUSPERIAATTEET

DYNAAMISEN KILPAILUPROSESSIN EDELLYTYS

Martti Vihanto

Dosentti, Turun kauppakorkeakoulu

Julkaistu kirjassa *Kilpailun puolella – uutta väylää avaamassa. Matti Purasjoki 60 vuotta*, toim. Juhani Jokinen, Päivi Kari ja Martti Virtanen. Kilpailuvirasto, Helsinki 2004, s. 264-274.

1. Staattinen vai dynaaminen kilpailu

Kilpailemisella tarkoitetaan tavanomaisessa kielenkäytössä pyrkimystä tehdä jotain paremmin kuin toiset ja voittaa nämä jossain suhteessa paremmalla suorituksella. Olympiakisoissa sadan metrin sprintteri kilpailee koettamalla juosta annetun matkan lyhyemmässä ajassa kuin muut osanottajat. Mustikanpoimija kilpailee kauppatorilla tarjoamalla marjojaan puhtaammissa laatikoissa tai alemmalla hinnalla kuin muut myyjät.

Kilpailun tehtävänä on sekä urheilukilpailussa että markkinataloudessa saada selville parhaat ja palkita heidät sopivalla tavalla. Kilpailun järjestämiseksi olisi turha nähdä vaivaa, jos voittaja tiedettäisiin jo etukäteen eikä mitään uutta olisi odotettavissa (Hayek 1968, 9). Kilpailu on aina suhteellista. Voittajan ei tarvitse olla millään objektiivisella kriteerillä mitaten hyvä, vaan hänen on vain oltava kilpailijoitaan parempi.

Kilpailussa voittaminen on suhteellista myös siinä mielessä, että parhaaksi pääseminen ei ole välttämätön edellytys menestymisen tunteelle eikä usein edes kilpailuun osallistumisen tavoitteena. Tangolaulaja ei ole häviöjä, vaikkei pystykään kilpailemaan työmarkkinoilla oopperatahden kanssa, sillä yhteiskunta tarvitsee jokaisen jäsenensä palveluja (Mises 1966, 276). Itsestäänkin pitäisi olla selvää, että huono laulaja saa huonompaa palkkaa kuin hyvä laulaja. Jos ammattitaitoinen laulaja jää pysyvästi työttömäksi, syynä ei voi millään olla kilpailu vaan vähimmäispalkkajärjestelmä, irtisanomissuoja tai muu valtiovallan toimenpide kilpailun rajoittamiseksi (Eekhoff ja Moch 2004, 8). Kilpailun suhteellisuudesta todistaa myös maailmankuulu oopperalaulaja, joka ansaitsee

vertaisiaan vähemmän, koska hän antaa hyväntekeväisyyskonsertteja vammaisten lasten hyväksi, käy ilahduttamassa lauluillaan palvelutalon vanhuksia ja toimii muutenkin vastuullisena yhteisönsä jäsenenä.

Kilpailu on toimivaa ja tuottaa toivottuja tuloksia vain tarkoituksenmukaisten pelisääntöjen alaisuudessa (Hayek 1960, 434). ”Ei myöskään urheilija saa voitonseppelettä, ellei hän kilpaile sääntöjen mukaisesti” (2. Tim. 2:5). Kahden valtion välinen sota tai rikollisen ja tämän uhrin välinen kamppailu eivät ole kilpailua, vaikka toinen osapuoli yleensä voittaa tai ainakin häviää toista vähemmän. Artikkelin tavoitteena on tarkastella kilpailun dynaamisuuden merkitystä pelisääntöjen valinnassa. Väitteenä on, että pelisääntöjen tulisi olla sitä abstraktimpia mitä dynaamisempaan kilpailuun pyritään.

Shakin maailmanmestaruusturnaus on esimerkki kilpailusta, jossa pelisäännöt ovat erittäin konkreettiset. Säännöt antavat osanottajille vapauden kehittää uusia toimintatapoja vain tarkoin ennalta rajatuissa puitteissa. Kilpailuprosessi on luonteeltaan suljettu eikä voi tuottaa mitään todella uutta ja yllättävää.

Esimerkki toiselta ääreläidältä on tieteenharjoittajien välinen kilpailu. Perinteisen yliopistotutkimuksen pelisäännöt ovat hyvin abstrakteja. Ne ovat käytössä samanlaisina pitkiä aikoja, niitä sovelletaan tapauksissa, jotka voivat olla yksityiskohdissaan hyvin erilaisia, ja niiden vaikutukset ovat enimmäkseen ennalta aavistamattomia (Hayek 1960, 208). Tiedeyhteisön pelisäännöt ovat yleensä muodoltaan negatiivisia eivätkä siis velvoita yksittäistä tutkijaa tekemään tiettyjä asioita. Tutkijan työmoraali kieltää laiskottelun vaikka hän olisi valtion eläkevirassa, mutta se ei velvoita kirjoittelemaan kansainvälisiä julkaisuja tai matkustelemaan ulkomaisissa konferensseissa. Spontaani kehitys tuottaa abstraktien pelisääntöjen alaisuudessa löytöjä, joita kukaan ei osaa kuvitella ennakolta mielessään, ja se on luonteeltaan avoin löytämisprosessi (Kirzner 1985, 158).

Tieteen niin kuin minkään muunkaan yhteiskunnallisen toiminnan pelisäännöt eivät ole aina parhaat mahdolliset. Historia tuntee vaikka kuinka paljon tapauksia, joissa tutkija ei ole uskaltanut kertoa tutkimustuloksiaan tai on kertonut mutta itselleen murheellisin seurauksin. Tutkijan mahdollisuudet lisätä ihmiskunnan tietoa ovat olemattomat, jos hänen täytyy aina ennen tutkimustensa julkaisemista varmistaa, että nämä ovat vallassa olevan autokraatin itsekkäiden etujen mukaisia, myötäilevät

kansan enemmistön uskonnollisia käsityksiä tai ovat sopusoinnussa joidenkin muiden sattumanvaraisten periaatteiden kanssa.

Tieteen oppihistoria on siinä mielessä yksipuolinen, että sillä on kerrottavanaan vain suotuisissa institutionaalisissa oloissa työskennelleiden tutkijoiden työn tuloksia. Myös oppihistorian kirjoitus on aikansa ja kulttuurinsa tuote. Hyväkään oppihistorioitsija ei pysty kirjoittamaan 1900-luvun alun saksankielisestä taloustieteestä, jos hän osaa lukea vain englanninkielistä kirjallisuutta. John Maynard Keynes (1930, 178) myöntää tiedolliset rajoitteensa rehellisesti: ”in German I can only clearly understand what I know already! – so that *new* ideas are apt to be veiled from me by the difficulties of language” (Hayek 1966, 241). Keynesin mainitsema Ludwig von Misesin (1928) uraauurtava suhdanneteoreettinen tutkimus ilmestyi englanniksi käännettynä vasta vuonna 1978.

Olympialaisissa kilpailu on staattista ja toistaa tuttua kaavaansa niin kauan kuin pelisääntöjä ei muuteta. Kultamitali jaetaan sadan metrin voittajalle samalla tavalla kisoista toiseen. Voittajien nimet ja voittoajat muuttuvat, mutta muuten ei mitään kummallisempaa tapahdu eikä ole tarkoituskaan tapahtua. Urheilukilpailut ovat jokaisen tilastonikkarin unelma. Myös tieteessä laaditaan nykyään tilastoja tutkijoiden julkaisemien artikkelien luku- ja sivumääristä tai indeksejä artikkeleihin tehdyistä viittauksista. Tällainen puuha ei paljon edistä tieteen tehtävää. Se saattaa päinvastoin houkuttaa tiedeyhteisöön kypsymättömiä irtopisteiden kerääjiä, joilla ei ole aikomustakaan kehittää omaa yliopistoaan ja tieteenalaansa.

Taloudellisen kilpailun dynaamisuudessa on suuria eroja markkinoiden välillä. Kilpailun kulloinenkin luonne on järkevää ottaa kilpailuoikeudessa huolellisesti huomioon. Taloustieteilijöiden käsitys kilpailun luonteesta vaihtelee melkoisesti sen mukaan, minkä oppisuunnan edustaja on kulloinkin kysymyksessä. Seuraavassa vertaillaan näitä käsityksiä.

2. Jäsentynyt vai jäsentymätön tietämys

Kansantaloustieteen leimallinen piirre on oppisuunnasta riippumatta oletus ihmisten rationaalisuudesta. Valtavirtausta edustavassa uusklassisessa oppisuunnassa on valikoitunut vähittäisen kehityksen kuluessa eri vaihtoehtoista oletus rajoittumattomasta rationaalisuudesta. Siinä ihmisillä ajatellaan olevan jäsentynyt tietämys kaikista päätöksiinsä vaikuttavista asioista,

tiedon käsittelyn oletetaan olevan täydellistä eikä tunteiden katsota vaikuttavan millään tavoin päätöksiin (Vihanto 2004, 307).

Rajoittumattoman rationaalisuuden oletus ei juuri vastaa empiiristä tietoa ihmisistä ja heidän käyttäytymisestään. Rationaalisuus on todellisuudessa rajoittunutta. Pelkästään tiedon jäsentymättömyys vaikuttaa moninaisilla tavoilla ihmisten valintoihin. Torikauppias, tiedemies tai kukaan muukaan ei voi millään tietää kaikkia parhaaseen päätökseen tarvittavia asioita. Tässä artikkelissa keskitytään tarkastelemaan odottamattoman muutoksen, aidon epävarmuuden ja muiden syiden aiheuttamia tietämyksen rajoitteita sekä rajoitteiden merkitystä kilpailuoikeuden kannalta.

Rajoittumattoman rationaalisuuden sitkeä asema taloustieteen keskeisenä rationaalisuuskäsityksenä selittyy suuressa määrin sillä, että oletus mahdollistaa käyttäytymisen mallintamisen optimointina. Taloustieteilijät pääsevät silloin uppoutumaan valinnan logiikan probleemeihin, eikä heidän tarvitse välittää valinnan sisällöstä tai käyttäytymisen kokemuseräisistä lainalaisuuksista. Yksikään ammattitaitoinen ekonomisti tuskin väittää vakavissaan, että taloudenpitäjät tekevät todellisuuden olosuhteissa valintansa optimoimalla. Rajoittumattoman rationaalisuuden oletusta saatetaan pitää tästä huolimatta kelvollisena. Yhtenä perusteluna on tapana esittää, että vaikka ihmiset eivät todellisuudessa koskaan optimoi, heidän valintojaan ja erityisesti valintojen tahattomia vaikutuksia pystytään ymmärtämään tarkastelemalla niitä ikään kuin ihmiset tekisivät valintansa optimoimalla. Perustelu ei kestä juuri minkäänlaista kriittistä arviointia.

Uusklassisen oppisuunnan muotoutuminen ajoittuu 1800-luvun loppupuoliskolle. Kansantaloudet olivat kehittyneissäkin maissa nykyiseen verrattuna yksinkertaisia, ja optimointioletuksen avulla pystyttiin saamaan suuntaa antavaa käsitystä markkinoiden toiminnasta. Muuta tuskin odotettiin nuorelta tieteenalalta. Mika Kallioinen (2002, 171) selittää tutkimuksessaan, kuinka ”talouselämässä oli 1800-luvulla vallalla markkinoiden ’näkömätön käsi’”, ja vasta vuosisadan loppupuolella ”taloudellinen toiminta alkoi enenevässä määrin määräytyä yritysten sisäisten eikä enää niinkään yritysten välisten prosessien kautta.” Julkisen talouden ennennäkemätön laajeneminen 1900-luvulla on yksin riittävä syy arvioida uudelleen taloustieteen naiivia käyttäytymisoletusta.

Optimointimallit saattavat toimia vielä meidänkin päivinämme karkeana selityksenä kaikkein yksinkertaisimmissa tapauksissa. Jokseenkin luotettavasti voidaan esimerkiksi ennustaa laillisen alkoholin kysynnän kasvua, jos valtio katsoo viisaaksi alentaa alkoholiveroa kolmanneksella.

Laboratoriokokeiden avulla on havaittu, että staattisissa oloissa rotatkin kykenevät saamaan aikaan käyttäytymisensä tahattomana vaikutuksena kysynnän negatiivisen hintajouston (Kagel ym. 1981, 11). Monimutkaisemmissa tilanteissa tarvitaan kehittyneempiä oletuksia ihmisen käyttäytymisestä. Esimerkiksi yrityksen päätöksentekoa tutkimus- ja kehittämissyksikkönsä investoinneista on turha edes yrittää selittää optimointina.

3. Konkreettiset vai abstraktit oikeusperiaatteet

Markkinatalouden dynaamisuudesta saa kaikkein parhaiten käsitystä tarkastelemalla taloudellisen kehityksen historiaa. Myös suuret erot eri markkinoiden dynaamisuudessa, tai niiden staattisuudessa, käyvät ilmi kehitystä taaksepäin katsomalla. Mustikoita myydään loppukesästä kauppatorilla suunnilleen samalla tavalla kuin sata vuotta sitten, mutta puhelimien markkinat ovat kokeneet samassa ajassa valtavia mullistuksia. Yritysten on tunnettava kilpailun kulloinenkin luonne, kun ne suunnittelevat kilpailustrategioitaan. Kilpailun dynaamisuuden aste on otettava tarkoin huomioon myös kilpailuoikeudessa.

Kun kilpailu on staattista, kunkin myyjän markkina-asema pysyy pitkiä aikoja entisellään, ja jokainen oppii vähitellen tuntemaan parhaat tavat toimia annetussa ympäristössä (Mises 1966, 247). Markkinoilla toimivien suunnitelmat koordinoituvat, heidän tietämyksensä tulee vähitellen jäsentyneeksi ja loppujen lopuksi kilpailuprosessi pysähtyy, kun markkinat saavuttavat kuvitteellisen tasapainotilansa (Hayek 1948, 98). Taloudenpitäjät toimivat likipitään niin kuin he tosiaan tekisivät päätöksensä optimoimalla, ja uusklassinen taloustiede tuottaa oikeansuuntaisia selityksiä. Kilpailun lisäämistä on kuvitellussa tilanteessa mielekästä pitää järkevänä tavoitteena ja kilpailun täydellisyyden astetta yhtenä hyvinvointikriteerinä (Svizzero ja Tisdell 2001, 146).

Tieto staattisen kilpailun odotettavissa olevista tuloksista on jäsentynyttä ja tuloksia voidaan tämän vuoksi ohjailta kohtalaisen helposti konkreettisilla pelisäännöillä. Urheilukilpailun, seurapelin tai muun hovin vuoksi järjestetyn kilpailun halutaan nimenomaan olevan staattista ja pelisääntöjen konkreettisuudesta on vain etua. Sama ei päde taloudelliseen kilpailuun, jonka uusista löydöistä saattaa olla odottamatonta hyötyä koko yhteiskunnalle. Kansantalouden kannalta hyödyllisten kilpailuoikeuden periaatteiden löytäminen on dynaamisessa kilpailussa erittäin vaikea tehtävä (Eatwell ja Milgate 1994, 85). Erityisen suurella varauksella olisi suhtauduttava konkreettisiin

oikeusperiaatteisiin, joilla tavoitellaan ennalta hyvinä pidettyjä ja helposti nähtäviä tuloksia. Seuraavassa tarkastellaan esimerkkinä kartellikieltoa.

Staattisen kilpailun oloissa horisontaalinen hintakartelli on jokseenkin selvästi haitallinen kansantalouden tehokkuudelle. Kun torikauppiaat päättävät aamulla mustikan minimihinnasta, muusta on tuskin kysymys kuin alastomasta kilpailunrajoituksesta, jolla kauppiaat koettavat vain lisätä omia voittojaan. Tällaisessa tilanteessa tehokkuustappion määrä on summittaisesti arvioitavissa.

Maallikon on vaikea ymmärtää taloudellisen tehokkuuden käsitettä. Todennäköistä onkin, että kartellia pidetään yleisessä mielipiteessä epätoivottavana sen epäoikeudenmukaisuuden vuoksi (Lande 1988, 430). Kartelli näyttäisi loukkaavan yleistä oikeustajua erityisesti staattisessa kilpailussa. Ostajat kokevat kilpailun rajoittamisesta johtuvan korkean hinnan vääryydellä ansaituksi tai jopa varkaudeksi, he näkevät itsensä taloudellisen mielivallan uhreina, ja ylipäättään myyjien hintayhteistyö herättää heissä negatiivisia tunteita (Lande 1989, 247).

Jos kansalaiset katsovat, että kuluttajien oikeus ostaa hyödykkeitä kilpailtuun hintaan on parempi kuin myyjien oikeus myydä haluamaansa hintaan, kilpailunrajoitus voi hyvin olla tehoton, vaikka se lisäisi kansantalouden kokonaistuotosta (Lande 1982, 76). Taloustieteessäkin olisi hyväksyttävä se tosiasia, että ihmiset pitävät tärkeänä paitsi tuotoksen määrää myös sen jakautumista. Talouden tehokkuuden arvioimiseksi ei ole olemassa mitään muuta luotettavaa perustaa kuin yhteiskunnan jäsenten oma arvio vaihtoehtoisista oikeusinstituutioista.

Ihmiset saavat mielihyvää päästessään rankaisemaan epäoikeudenmukaisesti toimivaa myyjää. Mustikat saatetaan jättää ostamatta siinäkin tapauksessa, että niistä saisi suuremman hyödyn kuin hinnan suuruisen rahasumman muista käytöistä (Rabin 1998, 16). Työntekijöiden ja työntekijäjärjestöjen solmimat palkkakartellit eivät aiheuta samanlaista moraalista paheksuntaa. Epäilemättä ainakin osittain tämän takia kartellikieltoa ei sovelleta Suomessa ”sopimukseen tai järjestelyihin, jotka koskevat työmarkkinoita” (KilpailunrajoitusL 2 §).

Tunteista johtuen ihmisille on tärkeää paitsi markkinaprosessin tulos myös se tapa, jolla tulokseen päästään (Vihanto 2004, 311). Tässä tarkoitettusta proseduraalisesta rationaalisuudesta seuraa, että Pareto-optimi ei ole sillä tavoin ihanteellinen tavoitetilä kuin uusklassisen taloustieteen perusteella saattaisi ajatella. Tunteiden merkitystä ei tarkastella tarkemmin tässä artikkelissa.

Staattisen kilpailun oloissa ei ole suurta pelkoa markkinaprosessin häiriintymisestä, vaikka kilpailulainsäädäntö olisi konkreettista. Edellytyksenä tietysti on, että lainsäädäntö on tarkoituksenmukaista ja kilpailu säilyy staattisena myös tulevaisuudessa. Kartelleihin voidaan silloin soveltaa melko huoletta ehdotonta kieltoperiaatetta. Markkinoiden toimintaan puuttuminen saattaa tosin olla turhaa hätäilyä, jos kartellin onnistuminen johtuu kilpailijoiden tietämättömyydestä. Moni menisi metsään poimimaan marjoja, kunhan olisi kyllin valpas huomaamaan kohtuuttoman korkean hintatason. Kartellin avulla aikaansaatu markkinavoima on väliaikainen häiriö, joka poistuu sitä mukaa kuin kilpailijat saavat siitä tiedon ja tulevat helppojen voittojen houkuttelemana markkinoille (Vihanto 1991, 8). Kartellin kieltäminen saattaa toisaalta nopeuttaa sen purkautumista paljastaessaan tiedon markkinatilanteesta kilpailijoille. Näin tapahtuu erityisesti silloin, kun kilpailuviranomaiset julkistavat ratkaisunsa näkyvällä tavalla (Vihanto 2004, 314).

Metsämustikoiden torikauppa soveltuu huonosti kuvaamaan nykyaikaisen kansantalouden monimutkaista toimintaa. Mustikkamarkkinoiden rakenne voi olla aivan toisenlainen kuin mitä edellä on kuvattu. Marjat ovat kasvihuoneessa viljeltyjä eri lajikkeiden pensasmustikoita, joiden tuotanto vaatii kasvinjalostusta, kastelujärjestelmiä ja muita erikoistuneita investointeja. Viljelijän palveluksessa on kymmeniä työntekijöitä. Hän on sopimusviljelijä, joka myy suurimman osan sadosta alihankintana kotimaiselle elintarviketeollisuudelle. Kilpailutilanne muuttuu koko ajan kaikilla markkinoilla, joilla yrittäjä joutuu toimimaan. Tilanne on vielä mutkikkaampi, kun mustikanviljely onkin vain yksi tulosityksikkö suuressa monialayhtiössä, jonka osakkeita noteerataan useissa ulkomaisissa arvopaperipörssissä. Yksikönjohtajalla on varmaan tuhat muuta asiaa mietittävänä kuin vain lopputuotteiden hinta (Audretsch, Baumol ja Burke 2001, 618).

Dynaamisessa kilpailussa hintakartellin haitallisuuden arviointi vaatii paljon huolellisempaa analyysia kuin staattisissa oloissa. Tulevaisuuden epävarmuus on silloin yrittäjille aivan toisen kertaluvun ongelma ja kartelli saattaa olla sen hallitsemiseksi kansantalouden kannalta tehokkain keino. Epävarmuus haittaa rationaalista päätöksentekoa erityisesti investoinneissa. Mustikkayrittäjä ei ehkä uskalla tehdä ollenkaan erikoistuneita investointeja ilman varmuutta kustannuksiin nähden riittävästä hintatasosta. Hintasodan kieltävä ja näennäisvoitot turvaava kartellisopimus on silloin edellytys tuotantopääoman hankkimiseksi (DiLorenzo ja High 1988, 426).

Yrittäjien välinen yhteistyö voi lisätä kansantalouden tehokkuutta myös siinä tapauksessa, että sen avulla pystytään välttämään toimialan ylikapasiteetti tai tutkimustoiminnan päällekkäisyys (High 1985, 245). Joskus yrittäjän tarpeisiin riittää, että hän pääsee vaihtamaan yksinkertaisia hintatietoja kilpailijoidensa kanssa (O'Driscoll 1986, 167). Innovaatioiden tuottamisessa on aivan tavanomaista, että se on ”kollektiivinen hanke, johon osallistuu useita organisaatioita tai toimijoita” (Lemola 2000, 166). Näitä ovat ”ennen kaikkea asiakkaat, alihankkijat sekä kilpailijat.” Dynaamisilla markkinoilla yrittäjien riippumattomuus kilpailijoidensa toimista ei ole millään tavoin välttämätön edellytys kovan kilpailun syntymiselle (McNulty 1968, 655).

Hintakartelli saattaa olla kansantalouden kannalta järkevä keino ratkaista myös ostajien tietämättömyydestä johtuvia ongelmia. Harva ostaja oppii tunnetun puhelinvalmistajan uusimman mallin kaikki toiminnot pelkästään manuaalia lukemalla tai itseksensä kokeilemalla. Jos vähittäiskauppiat saavat hinnoitella uutuustuotteen vapaasti toisistaan riippumatta, niille tulee houkutus karsia myyntikustannuksia ja laiminlyödä puhelimen käytön opastus (Rubin 1990, 120). Kauppiaiden välinen hintakartelli tai puhelinvalmistajan asettama määrä hinta poistaa vääristymän.

Kartellin tai muun kilpailunrajoituksen kieltäminen on perusteltua kilpailun dynaamisuuteen katsomatta, kun sen ainoana tarkoituksena on kilpailijan vahingoittaminen sinänsä. Selväpiirteinen esimerkki on markkinakorkoja huomattavasti edullisempi laina, jonka pankinjohtaja antaa aloittavalle parturille saadakseen alalla jo toimivan vihamiehensä konkurssiin ja tyydyttääkseen omia henkilökohtaisia kostontunteitaan (Demsetz 1982, 54).

Kun kilpailuoikeuden periaatteita muotoillaan dynaamisen kilpailun edistämiseksi, valittavana on vain huonoja vaihtoehtoja. Yhdessä ääripäässä kilpailuoikeuden periaatteet ovat hyvin abstrakteja ja antavat yrittäjille suuren liikkumavaran. Sopimusvapaus olisi tällainen periaate ja sallisi hintakartellit siinä missä muutkin vapaaehtoisesti tehdyt sopimukset (Vihanto 1996, 85). Toisessa ääripäässä kilpailuoikeuden periaatteet ovat hyvin konkreettisia ja estävät markkinoiden löytämisprosessia ennalta arvaamattomilla tavoilla. Kilpailun dynaamisuutta on käytännössä mahdotonta kuvata niin selvässä sanamuodossa, että lain tulkinta voisi olla yksiselitteistä. Yhtä kuolleena syntynyt ajatus on jakaa todistustaakka niin, että yrityksiltä edellytetään oikeudessa perusteluja kartellin dynaamisesta tehokkuudesta (Virtanen 2001, 238). Ainoaksi ratkaisuksi näyttää jäävän laajan harkintavallan antaminen kilpailuviranomaisille sen ratkaisemiseksi, milloin havaittu kilpailunrajoitus on ja milloin se ei ole kansantalouden edun mukainen.

Abstraktit oikeusperiaatteet ovat yhteiskunnan kannalta hyödyllisiä, koska ne antavat yrittäjille tilaa löytää uutta tietoa. Tietyissä tilanteissa ne aiheuttavat ennustettavissa olevia yhteiskunnallisia kustannuksia. Kouluesimerkki on tehdas, joka pääsee pilaamaan vuodesta toiseen pohjavesiä vain sen vuoksi, ettei kukaan toinen pohjavedenomistaja tiedä myrkkypäästöistä, pysty todistamaan päästön alkuperää tai vaadi muusta syystä vahingonkorvauksia saastuttajalta.

Rahoitusmarkkinoilla kilpailuprosessin tulokset ovat erityisen herkkiä oikeudelliselle sääntelylle. Syinä ovat informaation epäsymmetriat ja investointien epävarmuus. Abstraktit ja väljät oikeusperiaatteet luovat edellytyksiä hyödyllisille finanssi-innovaatioille, mutta ne edistävät myös haitallista lyhytnäköisyyttä. Pankkimarkkinoilla liiallinen kilpailu kannustaa lainanhakijoita pyytämään kilpailevia tarjouksia ja pakottaa pankit käsittelemään hakemuksia kiireessä asiakkaiden menetyksen pelossa ja jopa käyttämään luottopäätösten nopeutta kilpailukeinona (Lehtiö 2004, 231).

Osakemarkkinoilla pörssiyhtiöt joutuvat todistelemaan tehokkuuttaan neljännesvuosittain tai vielä tätäkin lyhyemmissä ajanjaksoissa, jotta hermostuneet sijoittajat pysyvät tyytyväisinä (Siltala 2004, 442). Pääomamarkkinoiden kova kilpailu lisää mediakelpoisten, ”luovaan kirjanpitoon” suostuvien johtajien kysyntää ja saa pörssiyhtiöt maksamaan näille palkkaa, joka ei ole missään järkevässä suhteessa taitoon hoitaa varsinaista liiketoimintaa. Yhtiön mahdollisuudet käyttää moraalisesti hyväksyttäviä keinoja pääomien saamiseksi ovat sitä heikommat, mitä kovempaa kilpailua se kohtaa omalla toimialallaan (Shleifer 2004, 417).

Kilpailu rahoitusmarkkinoilla heijastuu yritysten kaikkiin työntekijöihin. Lyhyen tähtäyksen korostuminen on työntekijöiden kohdalla erityisen haitallista, sillä ihmiset ovat tuntevia olentoja eivätkä tavarasäkkejä. Jatkuvan tulosvastuun, jouston ja kiireen seurauksena on odotettavissa työilmapiirin tulehtumista ja työuupumusta. Kansantalouden tehokkuuden kannalta vaikutukset ovat haitallisia, sillä erityisesti luova työ vaatii keskittymistä, vapautta ja sitoutumista. Kun työntekijät alkavat hoitaa tehtäviään samalla tavalla välittömien palkkioiden toivossa kuin sijoittajatkin, sisäistä motivaatiota syrjäytyy ja sopimusten tehokkuudelle välttämätön luottamus murenee (Siltala 2003, 30). Äärimmillään sisäisen motivaation katoaminen ilmenee orja- ja muussa pakkotyössä, jota ei tämän vuoksi esiinny juuri missään yhteiskunnassa (Mises 1966, 629). Julkisessa hallinnossa toiminnan ohjaus helposti mitattavien tulostavoitteiden mukaan on erityisen altis moraalikadolle (Mises 1966, 310). Rajoittumattoman rationaalisuuden oletukseen perustuva staattinen kilpailuteoria soveltuu muutenkin huonosti julkisen talouden ilmiöiden selittämiseen.

4. Johtopäätökset

Artikkelissa on tarkasteltu epätäydellisen ja jäsentymättömän tietämyksen merkitystä taloudellisessa kilpailussa ja sen kilpailuoikeudellisessa sääntelyssä. Tieto on jäsentymätöntä erityisesti dynaamisessa kilpailussa, jolle ovat ominaisia innovaatiot ja uudesta tiedosta johtuva jatkuva muutos.

Staattisessa ja dynaamisessa kilpailussa on yhteistä, että kummassakin on tarkoitus saada selville parhaat ja palkita heidät sopivalla tavalla. Jälkeenpäin palkkio saattaa tuntua kaikilla ajateltavissa olevilla mittapuilla täysin suhteettomalta. Palkkioiden suuruutta paljon oleellisempaa on kilpailuprosessin aikana löytyvä uusi tieto, joka hyödyttää parhaimmillaan koko yhteiskuntaa. Taloudellisen kilpailun tärkeimpänä tehtävänä voidaan suorastaan pitää sellaisen tiedon esille houkuttelua, jota kukaan ei tiedä ennakolta eikä osaa edes kaivata, ja joka jäisi muuten kokonaan löytymättä (Hayek 1968, 180).

Staattisen kilpailun oloissa tiedetään ainakin suuntaa antavasti, millaisia tuloksia kilpailuprosessin voidaan odottaa tuottavan. Sama pätee siihen, mitä vaikutuksia kilpailunrajoituksilla ja niihin puuttumisella on markkinoiden toimintaan. Artikkelin tavoitteena on ollut selittää, miksi kilpailuoikeuden periaatteiden olisi oltava sitä abstraktimpia mitä dynaamisemmasta kilpailusta on kysymys.

Kilpailuviranomaisten päätöksenteossa joudutaan kilpailun luonteen vuoksi sallimaan laaja harkintavalta. Kilpailuviraston virkamiehet eivät pysty tekemään päätöksiään optimoimalla niin kuin eivät markkinoilla toimivat yrittäjät tai ketkään muutkaan. Ratkaisut tehdään käyttämällä heuristiikkoja, jotka ovat toimineet tähänastisen kokemuksen perusteella. Markkinaoikeudessa heuristiset päätökset muotoutuvat vähitellen oikeuskäytännöksi, joka ilmenee yksittäisissä oikeustapauksissa ja ratkaisujen perusteluissa (Vihanto 1996, 86). Kilpailulakeja ja niiden soveltamisperiaatteita voidaan parantaa jäljittelemällä muiden maiden käytäntöjä. Vertaileva oikeustiede on tässä keskeinen oikeustaloustieteen tutkimusmenetelmä. Kaikessa kilpailun sääntelyyn liittyvässä viranomaistyössä käytännön asiantuntemus on välttämätön edellytys.

Laajan harkintavallan salliminen kilpailuoikeuden soveltamisessa sisältää muun muassa riskin, että dynaamiseen kilpailuun puututaan kuvittelemalla sen olevan staattista ja tämän vuoksi helposti ohjailtavaa. Kilpailuviranomaisten tietämys on rajoittunutta niin kuin kaikkien muidenkin ihmisten.

Kun ratkaisuihin tarvittavaa tietoa ei ole saatavissa, uhkana on viranomaisten nojautuminen tiedon korvikkeisiin kuten omiin ideologioihinsa tai eturyhmien poliittisiin vaatimuksiin (Hunt ja Arnett 2001, 20). Pahimmassa tapauksessa kilpailupolitiikka estää uuden tiedon löytymistä ja aiheuttaa tehokkuustappioita, joiden mittasuhteet jäävät ikuisesti pimentoon (Kirzner 1985, 143.)

Yksi kilpailun häiriintymisen syy on harkinnanvaraisiin ratkaisuihin liittyvä oikeusvarmuuden väheneminen. Yrittäjät joutuvat kehittelemään epävarmuuden hallitsemiseksi keinoja, jotka hankaloittavat edelleen kilpailuviranomaisten toimintaa. Tämänkaltaisten seikkojen takia horisontaalinen hintakartelli on ehkä järkevää kieltää poikkeuksetta kaikissa esille tulevilla tapauksissa (Hayek 1979, 86). Kieltoperiaatetta joudutaan silloin soveltamaan myös menettelytapaan, joka ”osaltaan tehostaa tuotantoa tai tuotteiden jakelua taikka edistää teknistä tai taloudellista kehitystä” (KilpailunrajoitusL 5 §).

Sopimusvapauden ja muihin yksityisomistuksen periaatteisiin, kilpailunrajoitusten kieltämiseen ja yleensä lainsäädäntöön sisältyy käsittämätön määrä tietoa aikojen kuluessa hyviksi havaituista käytännöistä. Tietämyksen rajoitteiden vuoksi kukaan ei pysty ymmärtämään kaikkea sitä hiljaista tietoa, joka on yrityksen ja erehdyksen kautta imeytynyt olemassa oleviin käytäntöihin (Hayek 1960, 27). Pitkään käytössä olleiden kilpailua sääntelevien lakien muuttamisessa on tämän vuoksi noudatettava tervettä varovaisuutta.

Kilpailun valjastaminen yhteiskunnan yhteiseksi hyväksi vaatii perusteellista yhteiskuntatieteiden ja kansantalouden tuntemusta. Toimivan kilpailuprosessin institutionaalisten puitteiden rakentamisessa on viisasta hyödyntää kansantaloustieteen kaikkien oppisuuntien tutkimustuloksia. Taloustieteilijät ovat vanhastaan rajoittuneet kilpailunrajoitusten empiirisessä tutkimuksessa ekonometriaan. Menetelmä ei vaadi käyttäjältään minkäänlaista käytännön liike-elämän tuntemusta. Puhtaimmillaan tutkija saa aikasarjat valmiina samoin kuin tilastolaskennan tietokoneohjelmat ja tekee ”kokemusperäisen” työn omassa työhuoneessaan. Tapaustutkimus asettaa tutkijalle aivan toisenlaisia ammattitaitovaatimuksia ja tuottaa myös rikkaampaa teoriaa (Genesove ja Mullin 2001, 379). Muita suositeltavia taloustieteellisen kilpailututkimuksen menetelmiä ovat osallistuva havainnointi, vertaileva oikeustaloustiede ja eksperimentit.

Kirjallisuus:

Audretsch, David B., William J. Baumol ja Andrew E. Burke (2001): Competition Policy in Dynamic Markets. *International Journal of Industrial Organization* 19(5), 613-634.

Demsetz, Harold (1982): Barriers To Entry. *American Economic Review* 72(1), 47-57.

DiLorenzo, Thomas J. ja Jack C. High (1988): Antitrust and Competition, Historically Considered. *Economic Inquiry* 26(3), 423-435.

Eatwell, John ja Murray Milgate (1994): Competition, Prices and Market Order. Kirjassa *Money and Business Cycles. The Economics of F. A. Hayek*, Volume I, toim. M. Colonna ja H. Hagemann. Edward Elgar, Aldershot, s. 82-93.

Eekhoff, Johann ja Christiane Moch (2004): Competition — the Core of a Market Economy. Kirjassa *Competition Policy in Europe*, toim. Johann Eekhoff. Springer, Berlin, s. 1-28.

Genesove, David ja Wallace P. Mullin (2001): Rules, Communication, and Collusion: Narrative Evidence from the Sugar Institute Case. *American Economic Review* 91(3), 379-398.

Hayek, F. A. (1948): The Meaning of Competition. Kirjassa *Individualism and Economic Order*. Routledge & Kegan Paul, London 1976, s. 92-106.

Hayek, F. A. (1960): *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press, Chicago 1978.

Hayek, F. A. (1966): Personal Recollections of Keynes and the 'Keynesian Revolution'. Kirjassa *Contra Keynes and Cambridge. Essays, Correspondence*. The Collected Works of F. A. Hayek, Volume IX. Routledge, London 1995, s. 240-246.

Hayek, F. A. (1968): Competition as a Discovery Procedure, käänt. Marcellus S. Snow. *Quarterly Journal of Austrian Economics* 5(3), 2002, 9-23.

Hayek, F. A. (1979): *The Political Order of a Free People*. Law, Legislation and Liberty, Volume 3. Routledge & Kegan Paul, London.

High, Jack (1985): Bork's Paradox: Static vs. Dynamic Efficiency in Antitrust Analysis. Kirjassa *Austrian Economics*, Volume III, toim. Stephen Littlechild. Edward Elgar, Aldershot 1990, s. 237-248.

Hunt, Shelby D. ja Dennis B. Arnett (2001): Competition as an Evolutionary Process and Antitrust Policy. *Journal of Public Policy and Marketing* 20(1), 15-26.

Kagel, John H., Raymond C. Battalio, Howard Rachlin ja Leonard Green (1981): Demand Curves for Animal Consumers. *Quarterly Journal of Economics* 96(1), 1-16.

Kallioinen, Mika (2002): *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Keynes, John Maynard (1930): *A Treatise on Money. The Pure Theory of Money*. The Collected Writings of John Maynard Keynes, Volume V. Macmillan, London and Basingstoke 1971.

Kirzner, Israel M. (1985): *Discovery and the Capitalist Process*. University of Chicago Press, Chicago.

Lande, Robert H. (1982): Wealth Transfers as the Original and Primary Concern of Antitrust: The Efficiency Interpretation Challenged. *Hastings Law Journal* 34, 65-151.

Lande, Robert H. (1988): The Rise and (Coming) Fall of Efficiency as the Ruler of Antitrust. *Antitrust Bulletin* 33(3), 429-465.

Lande, Robert H. (1989): Chicago's False Foundation: Wealth Transfers (Not Just Efficiency) Should Guide Antitrust. Kirjassa *Monopoly and Competition Policy*, Volume I, toim. F. M. Scherer. Edward Elgar, Aldershot 1993, s. 241-254.

Lehtiö, Sakari (2004): *Suomen pankkikriisin taustatekijät, luonne ja kriisinhoito erityisesti säästöpankeissa*. Turun kaupakorkeakoulun julkaisuja, sarja A-1:2004, Turku.

Lemola, Tarmo (2000): Evolutionaarinen taloustiede. Kirjassa *Näkökulmia teknologiaan*, toim. Tarmo Lemola. Gaudeamus, Helsinki, s. 149-175.

McNulty, Paul J. (1968): Economic Theory and the Meaning of Competition. *Quarterly Journal of Economics* 82(4), 639-656.

Mises, Ludwig von (1928): Monetary Stabilization and Cyclical Policy. Kirjassa *On the Manipulation of Money and Credit*, käänt. Bettina Bien Greaves. Free Market Books, New York 1978, s. 57-171.

Mises, Ludwig von (1966): *Human Action. A Treatise on Economics*. Contemporary Books, Chicago (1. painos 1949).

O'Driscoll, Gerald P., Jr. (1986): Competition as a Process: A Law and Economics Perspective. Kirjassa *Economics as a Process. Essays in the New Institutional Economics*, toim. Richard N. Langlois. Cambridge University Press, Cambridge, s. 153-169.

Rabin, Matthew (1998), Psychology and Economics. *Journal of Economic Literature* 36(1), 11-46.

Rubin, Paul H. (1990): *Managing Business Transactions. Controlling the Cost of Coordinating, Communicating, and Decision Making*. Free Press, New York.

Shleifer, Andrei (2004): Does Competition Destroy Ethical Behavior? *American Economic Review, Papers and Proceedings* 94(2), 414-418.

Siltala, Juha (2003): Työelämän muutos ja työntekijöiden itsesäätelymahdollisuudet. *Talous & Yhteiskunta* 31(1), 27-30.

Siltala, Juha (2004): *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Otava, Helsinki.

Svizzero, Serge ja Clem Tisdell (2001): Concepts of Competition in Theory and Practice. *RISEC International Review of Economics and Business* 48(2), 145-162.

Vihanto, Martti (1991): Kilpailupolitiikka ja itävaltalainen talousteoria. *Kilpailuviraston vuosikirja* 1991, s. 7-20.

Vihanto, Martti (1996): Kilpailupolitiikan säännöt talouden evoluutioteoriassa. Julkaisussa: *Puheenvuoroja kilpailusta*, toim. Jussi Kojamo. Kilpailuvirasto, Helsinki, s. 76-94.

Vihanto, Martti (2004): Psykologinen oikeustaloustiede ja kilpailuoikeus. *Kilpailuoikeudellinen Vuosikirja 2003*. Suomen Kilpailuoikeudellinen Yhdistys, Helsinki, s. 307-319

Virtanen, Martti (2001): Uusi allianssikapitalismi ja kilpailupolitiikka. Kirjassa *Taloustieteellinen näkökulma kilpailuoikeuteen*, toim. Vesa Kanninen ja Kalle Määttä. Kauppakaari, Helsinki, s. 201-256.